

UDK 655.41 (497.11): 929 Čolović, I. (047.53)

Intervju

Sušтина nacionalizma je u njegovanoj paranoji koju hrane elite na vlasti - Ivan Čolović, intervju

Edin Omerčić

Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu

edinomero81@gmail.com

Abstrakt: Povod za razgovor sa Ivanom Čolovićem su dva jubileja: „Pola vijeka“ najšarenije biblioteke na svijetu, pedesetogodišnjica koja je u pandemijskim uslovima obilježena tokom prošle, 2021. godine kroz promocije u Beogradu, Puli, a izdanja Biblioteke XX. vek su bila predstavljena i na History Festu u Sarajevu. Drugi jubilej je dvijestotine i pedeseti naslov u nizu izdanja ove Biblioteke - „Pola veka XX. veka“.

Ključne riječi: Biblioteka XX vek, ratovi devedesetih, navijači, huligani, Ivan Čolović, Edin Omerčić

Edin Omerčić (E.O.) – Mislite li ikada odustati ? Jeste li ikad mislili da ćete morati odustati od posla kojim se bavite? Koje razdoblje je tokom ovih prvih pola vijeka bilo po Biblioteku „najopasnije“? Nekako se čini da najbolja izdanja nastaju u posebno teškim uslovima i teškim vremenima! Biblioteka je, kako to naglašava urednica jubilarnog 250. naslova koji govori o životu Biblioteke i njenim čitateljima, preživjela duže nego pojedine države.

Nedavno sam govorio na komemoraciji povodom smrti mog dugogodišnjeg prijatelja Milana Vlajčića (1939-2022). Citirao sam njegove reči kojima je jednom odgovorio na pitanje slično ovom koje vi meni postavljate: dokle će pisati, da li je kad razmišljao da dignu ruke od tog posla? A Vlajčić je rekao: „Kad te to uhvati, ne pušta!“. Tako i ja mogu da odgovorim na vaše pitanje dokle ću uređivati i izdavati Biblioteku XX vek. Istina, bilo je trenutaka kad je opstanak ove edicije bio pod velikim znakom pitanja. Na primer, krajem devedesetih je izdavačko preduzeće „Prosveta“, gde sam ja radio kao urednik, bilo zahvaćeno političkim promenama, tako da u ovoj kući za mene i Biblioteku XX vek više nije bilo mesta. Sebe sam uspeo da udomim u Etnografskom

institutu SANU, ali Biblioteku XX vek da udomim nisam mogao, nego je ona nastavila život kao moje privatno izdanje, dakle, sasvim skromno i sirotinjski. Moj kolega Zoran Živković, pisac i izdavač, već je imao iskustvo u privatnom izdavaštvu i on mi je pomogao da počnem ispočetka, najpre preštampavajući knjige koje su ranije bile tražene i za koje sam imao autorska prava, među njima i „Slobodnu decu Samerhila“. Upoznao sam i svet privatnih knjižara i distributera, koji se postepeno razvijao i radio manje-više na crno. Dobiti od njih novac od prodatih knjiga bio je uvek mali podvig.

Pripremajući se za ovaj razgovor mislio sam da je možda nepotrebno ponovno govoriti o navijačima, smatrao sam da je toliko toga rečeno i da je tema iscrpljena. No, godina nije kako treba ni počela, pa se razmaženi kakvi jesmo, uz sve blagodati koje nam nudi ovo podneblje, nastojimo uvesti u radne ritmove, i već imamo ozbiljne neredne vezane za navijačke grupe u Republici Srpskoj, kojima se afirmira genocid i zločin, kao i nered u Mostaru - između navijača Sarajeva i Ljubuškog. Izbori u BiH trebaju biti održani nekad na jesen, pa se ispostavilo da je historija u svome „rimovanju“ - što bi rekao Mark Twain - zapravo smiješna, pa slijedom toga, čini se, i priliči da se nakon svojevršne barajne vatre, razvlačenja pameti i omekšavanja terena kakvo nam je politička klasa proteklih mjeseci priređivala, u finale predizborne kampanje kreće sa neredima (među) navijačima. Vi ste u svojim analizama (Fudbal, huligani i rat u: *Politika simbola*) zapravo pokazali na koji su način institucionalno navijači u Srbiji regrutirani u (para)vojne jedinice koje su ratovala, pljačkala i harala Hrvatskom tokom 1991. godine i Bosnom i Hercegovinom tokom 1992. godine! Navijači se i danas koriste za političke svrhe.

Da, navijači nam ne daju da ih zaboravimo. Moju pažnju prvi put su privukli još za vreme rata u Hrvatskoj i BiH. Hteo sam da razumem otkud oni u dobrovoljačkim jedinicama, kojim putem su navijači Crvene zvezde 1991. godine stigli u Arkanovu Srpsku dobrovoljačku gardu, i tu ostali zajedno, kao neka vrsta posebne navijačke jedinice. Nije mi bilo teško da rekonstruišem transformaciju navijača od huligana, asocijalnih elemenata sa kojima se obračunavala milicija i koje su osuđivali mediji, u navodno hrabre ratnike i patriote o kojima u Srbiji i vlast i mediji i crkva govore s uvažavanjem. O tome sam pisao u tekstu koji pominjete - „Fudbal, huligani i rat“ prvobitno objavljenom 1996. godine u knjizi *Srpska strana rata*. Možda najvažniji zaključak tog mog teksta glasi da su u ratovima devedesetih pobedili huligani, da je to bila pobjeda huliganske revolucije. Kasniji događaji su, na žalost, pokazali da sam bio u pravu.

Možemo li usporediti ulogu navijača u Jugoslaviji tokom kasnih osamdesetih (početkom devedesetih) i danas? Koje su sličnosti i koje su razlike u toj političkoj zloupotrebi navijača kao subkulturnog fenomena? Čini mi se da „navijači“ danas imaju i u doslovnom i u prenesenom značenju „pune ruke posla“. Sport i fudbal, kao takav, više niko i ne spominje.

U pravu ste, huligani navijači su nastavili da igraju važnu ulogu u društvu i u politici i posle ratova devedesetih. I danas su vrlo aktivni. Imaju, kako vi kažete, pune ruke posla. Oni sami takvu svoju ulogu stavljaju u prvi plan. U Srbiji navijači više brinu brigu o Kosovu nego o svom klubu. Tako, na primer, uz naslov sajta „Delija“, navijača Crvene zvezde, stoji parola: „Kosovo je Srbija!“. U većini sportova ono što navijači rade postalo je važnije od onoga što rade sami sportisti. Oni odlučuju ko je podoban da trenira neki klub, oni formiraju straže koje na ulicama srpskih gradova čuvaju murale sa likom ratnih zločinaca. Uzimaju na sebe ulogu čuvara takozvane nacionalne časti, odnosno kako se danas ta stvar zove – nacionalnog identiteta.

Ako se poslednjih desetak godina može govoriti o novom fašizmu onda za to potvrde ima u akcijama navijačkih skupina. I o tome sam pisao, imajući u vidu navijače u Srbiji, u tekstu „Navijači - huligani i novi fašizam“, objavljen najpre 2011. godine, a zatim u mojoj knjizi *Rastanak s identitetom* (2014). A u toj knjizi komentarisao sam i to kako navijači koriste internet, kako su se prilagodili i tom mediju.

Dakle, od raspada Jugoslavije do danas, traje neslavna istorija naših navijača huligana. Ovu istoriju korisno je znati da bi se razumelo i ono što navijači danas rade. Razume se, pored mojih tekstova, o ovim temama važne priloge dali su i dugi istraživači, počev od Srđana Vrcana - utemeljitelja sociologije sporta u Jugoslaviji i njegovog učenika Dražena Lalića, do etnologa Ivana Đorđevića, autora knjige „Antropolog među navijačima“, objavljene 2015. godine u Biblioteci XX vek.

Vi ste se na ovim našim prostorima prvi, ili među prvima, počeli baviti proučavanjem paraliterature. Nažalost „Divlja književnost“ (Nolit, 1985., Biblioteka XX vek. 2000.) nikako da prestane biti nasušna potreba. Koliko nam je proučavanje paraliterarnog potrebno danas? Koliko su takva istraživanja aktuelna? Ko se time još (pored Vas) bavi?

Mene su još sedamdesetih godina privukla istraživanja trivijalne i pučke književnosti, kojima su se u to vreme navise bavili neki istraživači u Hrvatskoj,

među njima Maja Bošković Stulli, Vladimir Biti, Divna Zečević, Dunja Rihtman Augustin... S druge strane, prevodeći neke eseje Rolanda Barthesa o francuskim mitovima svakodnevnog života, zainteresovao sam za takve mitove kod nas. Tako sam počeo da istražujem društvene funkcije književnosti izvan književnih dela, u novinskim čituljama, u grobljanskim epitafima, u tekstovima novokomponovanih pesama i u sportskoj štampi. Tu sam našao primere paraliterature, koje sam nazvao divlja književnost. A nazvao sam ih tako s jasnom aluzijom na knjigu Claude Lévi-Straussa „Divlja misao“.

Kad se uoči i za vreme ratova devedesetih pojavio politički i ratnički folklor, iskustvo koje sam stekao analizirajući paraliteraturu pomoglo mi je da razumem funkcionisanje i tog folkloru, tako da sam već 1993. mogao da objavim knjigu „Bordel ratnika. Folklor politika i rat“. Nekoliko godina kasnije hrvatski antropolog Ivo Žanić objavio je izuzetno značajnu studiju o guslarskoj tradiciji, kultu hajduka i ratu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini pod naslovom „Prevarena povijest“ (Durieux, Zagreb 1998). Znatno dopunjeno izdanje te knjige, koja je dobila nov naslov „Barjak na planini“ i nov podnaslov „Politička antropologija rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990-1995“, objavljeno je 2018. godine u izdanju zagrebačke izdavačke kuće Srednja Europa (urednik Damir Agičić). To je danas nezaobilazno delo za sve istraživače ratova devedesetih. Ne pratim redovno šta objavljuju današnji istraživači folkloru i popularne kulture u našoj regiji. Znam da je u Srbiji bilo nekoliko naučnih skupova o savremenom srpskom folkloru, ali, prelistavajući zbornike objavljenih radova, primetio sam da tu dominiraju radovi iz istorije narodne književnosti, i da nema radova posvećenih temama sličnim onima kojima smo se bavili Žanić i ja. U folkloru i danas najveći broj istraživača traži temelje takozvanog nacionalnog identiteta, tekstove pogodne za patriotsko obrazovanje građana. Zato navijački i ratnički folklor, kao i poslednjih godina učestali murali sa likovima ratnih zločinaca, i odgovarajućim tekstom, ostaju izvan fokusa pažnje naše akademske javnosti. Ipak, kad je reč o muralima, nedavno je slovenački antropolog Mitja Velikonja objavio pionirsku sudiju, *Politički grafiti*, studiju kojom je zasnovao grafitologiju kao interdisciplinarno proučavanje ghrafita i street arta.

Analize i alati koje nudite u „Divljoj književnosti“ još uvijek mogu biti korisne kako bi na adekvatan način mogli objasniti „stanje“ i situaciju u kojem se nalazimo. Iskoristit ću Vaše vrijeme da malo prokomentarišemo „paraliterarne“ primjere tu iz naše blizine, sa prostora gdje je „Romanija zasjenila Drinu, gdje Drina zapljuskuje Romaniju.“ Već dvadesetak godina

je na ulazu/izlazu u/iz Vlasenice postavljen natpis koji vabi rastavljanje na prostije faktore - „Teško Bogu/ sa nama/ kakvi smo“ – Autor natpisa je *domaćin* Bajagić Zvonko, koji je na Petrovdan, 12. jula 1995. godine, dan nakon pada srebreničke zaštićene zone u ruke tzv. VRS, „oslobođenje“ proslavio u društvu generala VRS i episkopa zvrničko-tuzlanskog. Kako tumačiti bijeg „puka“ na takav vid, mitološke matrice, „epske“ komunikacije, koju samo pripadnici organske zajednice mogu čitati u potpunosti? Danas je ta kuća vlaseničkog domaćina na prodaju. Domaćin je negdje u procesu selidbe na Zapad. Je li društvo spremno za lekcije XX veka? Je li društvo spremno za 21. stoljeće? Hoće li ta neman ikad ostati gladna, ili će uvijek biti ljudi spremnih da umru zarad banalnih razloga i (tuđih) političkih interesa?

Ovaj vaš primer pokazuje da za istraživanje savremenog političkog folklora ima izuzetno interesantne građe i da istraživač te građe može da dođe do odgovora na mnoga važna pitanja, što se ne vidi na prvi pogled. Ali kod nas prevladuje mišljenje da su tekstovi poput ovog koji navodite i ljudi poput autora ovog teksta irelevantni za razumevanje velikih političkih i društvenih tema. Nasuprot tome, postoji veliko uvažavanje tradicionalnog, antologizovanog i muzealizovanog folklora. Krupna su to pitanja i ja više volim da odgovore na njih prepustim drugima, na primer filozofima istorije, i zadovoljan sam ako u mojim radovima ima stvari koje mogu da posluže traganju za odgovorima na ova krupna pitanjima. S druge strane, meni je lektira nekih historiografskih i antropoloških knjiga pomogla da se orijentišem u svetu ideja, da na relevantan način koristim teorijske koncepte, da znam ponešto o njihovom poreklu i njihovoj istoriji, da znam šta u savremenoj društvenoj teoriji i filozofiji znače termini diskurs, sopstvo, identitet, dekonstrukcija i drugi koji se tu učestano pojavljuju. Konkretno, kad je reč o spremnosti ljudi da umru za Moloha nacije, ja sam mogao samo da konstatujem da je te spremnosti bilo i u ratovima devedesetih, odnosno da je propaganda tih ratova uspela da probudi morbidni kult smrti, ubijanja i umiranja za naciju. Otkad taj kult postoji, najviše znamo zahvaljujući čuvenom medijavelisti Ernstu Kantorowiczu i njegovom eseju „Pro Patria Mori“. A odgovor na pitanje kad je veličanje smrti postalo deo nacionalističke mitologije nude istraživači francuskog i nemačkog nacionalizma. Na primer, kad su srpski nacionalisti devedeseti etničke granice teritorije koja treba da pripadne Srbiji određivali na osnovu toga gde se sve nalaze srpski grobovi, to je bila varijanta nacionalističkog mita koju je francuskih pisac Maurice Barrès sazeo u dve reči: Zemlja i mrtvi („La terre et les morts“).

Prije nekoliko godina (2016.) ste objavili jednu veliku knjigu „Smrt na Kosovu“, u kojoj ste između ostalog govorili i o tome kako mitovi u svojim metamorfozama, konstrukcijama prostora, vremena i prošlih (ne) svršenih događaja imaju i svojstvo da uključuju nove elemente, ali i da se istih (novih/starih) elemenata i odriču, te ih izbacuju iz te svoje matrice, ali nikad posve, te su uvijek dio „svemira“ koji će s vremena na vrijeme poslužiti političkoj svrsi. Pokazali ste da je Kosovski mit bio opasan ne samo u ratovima devedesetih, ne samo za *Drugog*, Bošnjake kao mitske neprijatelje Srba - *Turke, Balije* – već i po samu Srbiju. Zašto je to tako?

Ima ljudi koji su uvereni da su mitovi važni, štaviše neophodni da bi nacija bila jedinstvena i složna. Njihova uloga je, tvrdi se, posebno važna u vreme velikih društvenih kriza, ratova i revolucija. Jedan od onih koji traži da se uvidi važnost političkih mitova je albanski pisac Ismail Kadare. Ako je naš neprijatelj naoružan mitovima, onda i mi moramo istim oružjem da se branimo, kaže Kadare. Slično tome, bosanski istoričar Mustafa Imamović je na optužbe da u svojim knjigama konstruiše mit o Bošnjacima, odgovorio da ako je zaista tako, ako je on autor bošnjačkog mita, onda je to za njega kompliment. Jer je Bošnjacima dao moćno sredstvo za odbranu nacije i njenog identiteta, ono što su Srbi i Hrvati već imali i što su koristili u obračunu sa Bošnjacima. U ovim mišljenjima o važnosti mitova za opstanak nacije, podrazumeva se da su nacije u stalnom ratu, da je ratno stanje permanentno mentalno stanje u kome žive nacije. Podrazumeva se da je nacijama potrebna neprikosnovena priča o „nama i njima“, priča koja ujedinjuje i mobilise, a da je dovođenje u pitanje takve priče nepatriotsko, odnosno neprijateljsko. Suština nacionalizma je u tome, u toj, kako je govorio Danilo Kiš, paranoji, a ja bih dodao u toj negovanoj paranoji koji hrane elite na vlasti.

Naredni je natpis i bijeg u paraliterarno „nikao“ neposredno nakon odluke visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini, Valentina Inzka koja se odnosila na kažnjavanje negiranja genocida u Srebrenici, glasio je „Nije bilo...“ Kako spriječiti nove Maksimire, noževe, žice, Srebrenice?

To će sve biti u upotrebi, te parole ćemo slušati i gledati sve dok su na vlasti etnokrate i dok je etnički nacionalizam neupitna ideologija i neupitan politički program. U Bosni i Hercegovini to ostaje dokle god je u politici i u društvenom životu najvažnije da se zna moj, tvoj i njegov etnički identitet, to jest, kako se to birokratskim jezikom kaže, da se zna iz redova kog naroda dolazimo. Ako je to najvažnije, ako bez toga nema života, ako su ti redovi život, onda su u pravu etnokrate koji traže da svaki bosanski narod ima svoju državu, onda je i

etničko čišćenje opravdano, onda je fašizam najbolja državotvorna ideologija. Uostalom, za Bosance i Hercegovce koje misle da su iz redova bosansko-hercegovačkog naroda mesta u Bosni i Hercegovini ima sve manje, ako ga uopšte još ima. To što oni ostaju bez svoje države izgleda nikome ne smeta, kao što nikome ne smeta ni to što su Jugosloveni ostali bez svoje. Da li će se to promeniti ako BiH, zajedno sa drugim državama Zapadnog Balkana, uđe u EU, pa tako svi mi budemo mogli da kažemo da smo iz redova ujedinjenog evropskog naroda? Ili, će se i EU pocepati po etničkim šavovima, i Evropljani se vratiti u etničke redove? To ostaje da vidimo.

Ne znam koliko je moguće zamisliti *de lux* izdanja Biblioteke XX vek, koja bi se objavljivala uz podršku svega onoga što ova biblioteka nikada nije imala, a time bi siguran sam, izdavač konačno izdao sam sebe. Mnogi to priželjkuju?

Mogućno je zamisliti Biblioteku XX vek i u većem i formatu i u odgovarajućem dizajnu. Ja sam takvu seriju, paralelno sa osnovnom serijom, osnovao u BIGZ-u sredinom 1970-ih. To je bila serija XX vek – Velika antropološka dela. U njoj sam objavio nekoliko velikih magistralnih studija, novo izdanje Frazerove „Zlatne grane“, „Argonaute zapadnog Pacifika“ Bronislawa Malinowskog, Eliadeovu „Jogu“ i studiju Edgara Morina „Čovek i smrt“. Danas mi je žao što tu seriju nisam nastavio. Mada, pitanje je da li bi danas ona mogla da opstane, jer je u vreme kad sam je pokrenuo trošak proizvodnje mogao da se pokrije prihodom od prodaje, i da ostane i lepa čista zarada, budući da su tiraži bili oko 5000 primeraka. Ipak, osnovna serija ostaje nepromenjena, njen dizajner, akademski slikar Ivan Mesner trudi se da sačuva njen prepoznatljiv lik i to mu uspeva već više od pola veka.

Vaša prva knjiga u nizu izašla je davne 1971. godine, autor je bio Paul Lengrand, a naslov je „Uvod u permanentno obrazovanje“. (dostupno <https://www.bibliotekaxxvek.com/>) Čini mi se da svih ovih godina niste *izdali* svoja izdanja, no moram Vas pitati, da li za nečim žalite, nečim što niste stigli, ili uspjeli objaviti, odnosno uraditi u izdavaštvu? Koji su to autori? Na kraju – koji su to autori koji su pored ovih objavljenih u Biblioteci na koje bi Ivan Čolović ukazao kao na autore koji su vrijedni pažnje? Pred sarajevsku promociju izdanja Biblioteke XX vek, tokom History Festa smo se u jednom razgovoru našalili i komentirali kako je Biblioteka nadživjela, prevazišla i sam svoj naslov. Hoće li biblioteka uskoro promjeniti ime? I zašto?

Da, slučaj je hteo da Lengrandova knjiga bude prva. A danas mi se čini da je to naslov koji dobro pristaje i celoj seriji, jer sve ove dosad objavljene knjige, njih ukupno 252, zapravo su poziv svojim čitaocima da čitaju, da se permanentno obrazuju. Na pitanje zašto se i u trećoj deceniji 21. veka ova serija zove Biblioteka XX vek, imam nekoliko uvežbanih odgovora. Ponekad kažem da bih to uradio da sam se na vreme setio, to jest da sam imenu ove serije dodao jedan vek odmah posle pada Berlinskog zida, događaja kojim se po mišljenju nekih istoričara završio kratki XX vek. Poslednjih godina našao sam još jedno opravdanje što ime nisam promenio: danas kad se kaže „XX vek“ to se često odnosi na ovu moju ediciju. Kako ti se čini XX vek, pita neko. A drugi odgovara: dobra je to edicija.